

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

UDK 301.195.6:321.74.076.12

Josip Županov:

Marginalije o društvenoj krizi

Globus, Zagreb, 1983.

Prvi doprinos teorijskoj artikulaciji sadašnje društvene situacije u Jugoslaviji — koja se tek odnedavno bez navodnika imenuje kriznom, oslobodivši se tako različitih eufemističkih atributa — jest zbornik tekstova Josipa Županova *Marginalije o društvenoj krizi*. Knjiga predstavlja zbirku osam znanstvenih rasprava (dopunjenih uvodom), nastalih i objavljenih u našim časopisima u razdoblju od 1979. do 1982. godine. Svima je zajedničko nastojanje autora da kritički analizira ili bar upozori na elemente koji omogućuju prepoznavanje postojećih, kao i potencijalnih kriznih procesa u određenim društvenim podsistemima. Koncentriranje interesa Županova na neke aspekte društvene krize (otuda »marginalije« u naslovu knjige, kao i više intenzivan nego ekstenzivan pristup), čime je izbjegnuta sumnjiva »sveobuhvatna« elaboracija problema na globalnoj razini, pokazuje se kao relevantan način raspravljanja o ovom problemu u našoj sociološkoj teoriji. Upravo stoga valja se suglasiti s ocjenom S. Vrcana, koji u pogovoru ističe »da knjiga pokazuje kako se zaborav u vezi s problematikom društvene krize, koji se prije mogao eventualno i razumjeti i opravdati i koji je išao uz stanoviti intelektualni dignitet, danas sve teže može razumjeti i opravdati i sve teže može ići uz mirnu i čistu savjest« (str. 177).

Županov promatra suvremenu društvenu krizu kao fenomen koji je uvjetovaniji procesima dugoročnije naravi

unutar našega društva, nego nepovoljnim utjecajima izvana. Iz toga logično slijedi da sadašnja krizna situacija nije plod nepojmljivih slučajnosti, da nije lako i kratkoročno rješiva, a time ni ishod nije unaprijed i nepogrešivo predvidljiv. Takvo postavljanje problema — što nije daleko od hipoteze o stalno latentnoj kriznoj situaciji — ne mora nužno biti apokaliptički intonirano. Primjerenije ga je tretirati kao jedan od poticajnih »pozitivnih pristupa nezadovoljstvu«, rezultati kojega nužno zahtijevaju više od jedva (silom argumenata svakodnevnice) iznuđenoga javnog priznanja da fenomen postoji. »Ekonomski i socijalni fenomeni postoje — i djeluju! — bez obzira na to da li ih priznajemo ili ne priznajemo. Ako ih ne priznajemo, to gore za nas, a ne za fenomene« (str. 94).

U fokusu autorove pažnje jesu zbivanja u ekonomskom podsistemu (što prirodno slijedi iz primarnoga znanstvenog interesa autora, usmjerena na područje industrijske sociologije i sociologije samoupravne radne organizacije), i to »dublje socijalne dimenzije ekonomske krize i njezine društvene posljedice« (str. 22). Bez ambicije da pružimo iscrpan pregled svih relevantnih teza, argumenata i objecka, recimo da je početna autorova postavka da »kriza proistječe iz sve veće napetosti u sistemu« (str. 33), uzrok kojoj je nesuglasje između normativno-institucionalnoga »projekta« i spontanijih društvenih tokova. Dakle, potrebno je izaći iz sheme: nacrt-realizacija i u fokus pažnje dovesti normativno-institucionalna rješenja, koja očito ne mogu ostati neupitna, ako ne želimo zanemarivati postojeću društvenu praksu. Tako se koncepciji udruženog rada suprotstavlja poduzetničko ponašanje u privredi; umjesto samoupravne koordinacije u odlučivanju ekonomskih subjekata, postoji koordinacija posredstvom tržišta ili državnih intervencija; unatoč zahtjevu za ukidanjem socijalnih razlika, postoji — iako institucionalno nepriznata

— ekonomska, politička i profesionalna stratifikacija (što je obilježje vertikalne socijalne diferencijacije); nacionalni antagonizmi nisu prevladani klasnom solidarnošću itd. Iz takvog stanja proizlazi kriza legitimiteta i društvenog kontinuiteta, čemu globalni sistem pokušava doskočiti mehanizmima institucionalne adaptacije, normativno-ideološke elaboracije i društvene kampanje. Međutim, svi ti mehanizmi, prije ili kasnije, pokazuju se nedovoljno uspješnim, jer ili kratkoročno smanjuju napetost ili ju čak zaoštravaju, ali ne rješavaju nastale probleme. Time se i nameće pitanje efikasnosti društvenog (političkog) sistema.

Govoreći o našem aktualnome društvenom trenutku, Županov je odabrao sociološko-dinamički pristup u promatranju postojećih ili mogućih socijalnih procesa u glavnim podsistemima globalnog društva. U okviru tehnološkog podsistema ističe se problem orijentacije na kupovanje licencija i zakržljatost inventivnog rada; u ekonomiji galopirajuća inflacija i privredna stagnacija, što u pravilu uzrokuju pad životnog standarda, pogoduju zaoštavanju društvenih konflikata i povećavaju nezaposlenost; u socijalnoj se strukturi sužuje vertikalna socijalna mobilnost i slabi društvena solidarnost organskog tipa karakteristična za društva s razvijenom podjelom rada, u korist solidarnosti mehaničkog tipa; u političko-institucionalnom sistemu nameće se problem hiperinstitucionalizacije, čija su obilježja nesrazmjern rast samoupravljanja kao institucije i otupljivanje samoupravljanja kao pokreta, kao i institucionalni gigantizam i perfekcionizam, te birokratizacija bez racionalizacije; u normativnovrijednosnom kompleksu održava se vrednota »radikalnog egalitarizma« (što je, inače, jedna od poznatijih, ali i osporavanijih teza Županova), a nesumnjivo jača osobni interes na štetu kolektivnog i društvenog. Nakon takvog apostrofiranja nekih od postojećih trendova, ohrabruje autorova smirena nada u promišljenu društvenu akciju, koja — zasnovana na kritičkoj analizi objektivnih procesa — može preokrenuti društveni razvoj u poželjnom pravcu.

U četiri rasprave, uglavnom ograničene na analizu situacije u ekonomskoj sferi, Županov eksplicira i produbljuje neke od naznačenih problema u prethodnim raspravama. Kao jedan od važnih problema naglašuje proces ekonomske regulacije: način i mehanizme koordinacije odluka, kao i ponašanje privrednih subjekata. Pokazuje se da u jugoslavenskoj privredi djeluju tržišni, državni i samoupravni mehanizmi koordinacije, pri čemu nijedan nije dovoljno efikasan: prva dva su u krizi, a treći je nerazvijen. Od brojnih mogućih uzroka i manifestacija takvoga stanja izdvajaju se nepostojanje tržišne etike, nepotpuna emancipacija privredne od političke strukture (za diskusiju je osobito inspirativna napomena da dominantnu okolinu naših privrednih subjekata ne čine slični subjekti povezani tržišnim mehanizmima, nego političko-institucionalni sistem, zbog čega neekonomski faktori — inače u »normalnim« odnosima teorijski nerelevantni — postaju nezaobilaznim predmetom analize kretanja u ekonomskom podsistemu. Takav stav blizak je tezi J. Goričara i drugih autora da se centri ekonomske moći nalaze izvan proizvodnje, konkretno u političkoj sferi), nefunkcioniranje tržišta proizvoda poradi pomanjkanja tržišta kapitala i rada, kvantitativan (ali ne i kvalitativan, tj. efikasan) i nesistematski porast (para)državnog intervencionizma, te nesprenost privrednih subjekata i kompliciranost mehanizma samoupravnog sporazumijevanja. Pojašnjenje postojećih tendencija pruža pregled bitnih poslijeratnih promjena u institucionalnom definiranju privrednih subjekata: od državnoga privrednog poduzeća, preko kolektivnog poduzeća, do koncepcije udruženog rada. Svaki od tih koncepata nosi stanovite slabosti i rizike koje je, po autorovu sudu, moguće pokušati anulirati optimalnom kombinacijom prihvatljivih elemenata iz svakoga pojedinog modela.

Razvijajući tezu o institucionalnom nepriznavanju tržišta rada u nas, Županov sugerira da ideologijski razlozi postaju u stanovitoj mjeri izlišni, jer eksploatacija može egzistirati i bez tr-

žišta rada i obratno. Shvaćajući »tržište rada kao mehanizam alokacije i vrednovanja ljudskih resursa« (str. 87), autor u prvom redu razmišlja o neadekvatnim mehanizmima i reperkusijama postojećega (ne)reguliranja tržišta rada (bijeg iz radničkih zanimanja, administrativna regulacija putem školskog sistema, povećavanje nezaposlenosti mladih, monopolizacija tržišta rada dopunjena iracionalnim kriterijima selekcije, neopravdano povećanje razlika u osobnim dohocima po »horizontalnoj« liniji, težnja k »uravnolovci«, jednosmjerna pokretljivost radnih resursa). Ta rasprava daje šlagvort za studiju o nezaposlenosti (koautor: Mladen Zuvela), točnije o tržišnim, sociokulturnim, političko-institucionalnim i ekonomskim kriterijima selekcije i socijalne inferiornosti. Rezultati empirijskog istraživanja na području splitske regije u prvi su plan izbacili nalaz o diskriminaciji mladih, koja se seže do tretiranja stručne osposobljenosti i mladosti kao »socijalnog hendikepa«, a na što presudno utječe političko-institucionalni faktor. Ne iznenađuju ni podaci o »nekurentnosti« žena, nekvalificiranih radnika, doseljeničkog stanovništva, i pojedinaca koji potječu iz obitelji lošijega materijalnog položaja. Na osnovi tih podataka autori zaključuju da su u nas izraženiji političko-institucionalni, socijalnokulturni i ekonomski, nego tržišni kriteriji selekcije.

Posebno je zanimljiva rasprava o interakciji načela raspodjele prema radu (odnosno njegovim rezultatima) i tržišne privrede, kojom se vraćamo problemu odnosa tržišta proizvoda, rada i kapitala (»trodimensionalnost robne proizvodnje«). Polazište je da tržišna privreda »vrši pritisak na raspodjelu prema radu« (str. 118), iz čega proizlazi niz pitanja: (ne)vrednovanje poduzetničko-upravljačke aktivnosti, dvojbena korektivna uloga minulog rada, neiskorištenost radnih potencijala i kapaciteta uz nesmanjeni osobni dohodak, nemjerljivost individualnog doprinosa ukupnom dohotku, pritisak porasta troškova života na porast nominalnih osobnih dohoda i njihovo kretanje bez obzira na produktivnost, neadekvatno valoriziranje

kvalifikacije i stručne spreme radnika itd. Autorova težnja bila je da pokaže kako su temeljna načela raspodjele prema radu primjenjivana i u tržišnoj privredi, ali da ona zahtijeva unošenje dodatnih (novih) momenata njihove interpretacije, a time i modifikaciju konkretnih rješenja.

Rezultati višegodišnjih istraživanja strukture ili distribucije moći na mikro-razini dobili su, također, svoje mjesto u kontekstu diskusije o mogućim kriznim žarištima. Odavno je ustanovljeno da u samoupravnim radnim organizacijama prevladava oligarhijska distribucija moći, koja nije promijenjena ni redistribucijom formalnih ovlaštenja, ni ekonomskom decentralizacijom, ni pokušajima autonomne i neposredne radničke akcije, a ni prilagođavanjem informacijsko-komunikacijskog sistema zahtjevima radničkog samoupravljanja. Nijedna od tih strategija nije uspjela efikasno doskočiti sistemu socijalne stratifikacije u našem društvu (koja izvire iz nejednakosti u distribuciji društvene i političke moći). Iz minuciozne analize zaleta i padova svakog od navedenih modela djelovanja, proizlazi zaključak da je kvantitativnu i kvalitativnu ravnotežu društvene moći potrebno, prije svega, uspostaviti razrješavanjem problema u dva kompleksa: tržišnoj ekonomiji i društvenoj stratifikaciji.

Definiranje društvene situacije kao krizne nužno iziskuje razmatranje odnosa društvenih znanosti, napose sociologije i društva. Na tragu je tih razmišljanja i posljednji esej u knjizi čija je tema analiza stanja u sociologiji, posebice industrijskoj, koje Županov naziva krizom stagnacije i slabljenja. Taj stav daje donekle za pravo onima koji su često prozivali sociološke discipline i sociologe zbog šutnje ili jalovih traktata o »utjecaju gama zraka na čudesne nevene«, ali i onima koji su razloge takvog stanja smještali i izvan sociologije, tj. u društveni i politički kontekst. Vjerojatno je da u tom dvojakom ishodu valja tražiti uzroke današnjeg stajališta sociologije. Naime, neosjetljivost pojedinih socioloških disciplina na krućajne društvene probleme i odustaja-

nje od nekih važnih tema (popraćeno smanjenjem produkcije, sve manjom razmjenom stručnih iskustava i spoznaja i zanemarivanjem kadrovske obnove) ide ukorak sa sužavanjem društvenog prostora za kritičku analizu neželjenih procesa i tendencija. Županov upozoruje da se »kritičko razmatranje društvenih pojava ne smatra ... nečim što se samo po sebi razumije« (str. 166), što dokazuje i prevladavajući odnos prema marksizmu: preferiranje njegove ideološke nauštrb kritičke funkcije. Jasnno je da akritička klima ne pogoduje razvoju znanosti, čiji je predmet proučavanja konkretno društvo, ali autor upozoruje i da je sociologija propustila impulse povoljnije društvene atmosfere da se utemelji u kritičkoj teoriji o društvu. Jer, ako je »svaki konkretni društveni problem samo ... povod za raspravu o globalnom društvu« (str. 160), onda su sociolozi trebali uložiti dodatni napor da relevantne rezultate posebnih disciplina iskoriste za fundiranje opće sociologije marksističke provenijencije. Međutim, i uspostavljena »historijska distanca« ima svojih prednosti: veća stručna osposobljenost i kritička valorizacija dostignutoga pruža sociolozima novu šansu, unatoč otežavajućim okolnostima danas i ovdje.

Pokušavajući sumirati prikazane rasprave moguće je bez dvoumljenja reći da Županovljeva argumentacija ne dopušta neobuzdano etiketiranje i lakonsko neuvažavanje. Ostaje tek da se nadamo konstruktivnim dijalozima, koji će biti u funkciji preispitivanja postignutoga i u društvu i u sociološkoj znanosti. To će, doduše, biti nešto teže, jer rijetka autorova sposobnost objedinjavanja bogatih teorijskih spoznaja sa saznanjima dugogodišnjih empirijskih istraživanja i lucidnim zapažanjima svakodnevnih (iskustvenih) činjenica postavlja pred svakog, iole ozbiljnijeg, kritičara zahtjev da posjeduje podjednaku volju, znanje i talent. Nije naodmet istaći, na žalost ne tako čestu osobinu brojnih poslanika pisane riječi: jasnoću i izravnost autorova izlaganja, što rezultira rijetko dobrim stilskim uobličavanjem onoga što želi reći.

Naposlijetku, zamjerka više tehničke naravi: knjiga na mahove djeluje nekoherentno i potkradaju se stanovita ponavljanja. To je objašnjivo samim karakterom knjige kao zbornika. Bilo bi dobro kad bi Županov smogao dovoljno vremena da analizira i postulira sve bitnije elemente moguće teorije krize (primjerice, neke kritičke naznake (ne)funkcioniranja političko-institucionalnog podsistema nesumnjivo ukazuju na to da bi autor i znao i imao reći štošta o kriznim procesima u toj, kao i u drugim sferama jugoslavenskog društva).

Vlasta Ilišin

Recenzija
UDK 33(03)

Adolf Dragičević: *Leksikon političke ekonomije*

Informator, Zagreb 1983.

Kada se svojedobno u nas pojavio *Leksikon političke ekonomije*, autora Adolfa Dragičevića, bio je to za našu ekonomsku znanost prvorazredan događaj. U to vrijeme, a i danas, rijetki su bili slučajevi da jedan autor napiše takvo djelo. Takve poslove obično obavljaju timovi stručnjaka, koji su specijalizirani za određena područja ekonomske znanosti, te kao rezultat njihovih zajedničkih napora nastaju edicije enciklopedijske vrijednosti. Stoga doista treba imati i znanja i erudicije za pojedinačne poduhvate takve vrste.

Pisati *Leksikon političke ekonomije* nije lagan zadatak. Politička ekonomija ne trpi голу identifikaciju sadržajâ što pripadaju pojedinim leksikonskim natuknicama. To nije tehnički priručnik, kao što ni politička ekonomija nije nepristana znanost, pa mnogi sadržaji knjige, koja pretendira na naslov leksikona, nadilaze tehničke okvire i približuju se razini malih znanstvenih rasprava, za pisanje kojih treba posjedo-

vati vlastite stavove i čvrsta idejna opredjeljenja.

Dragičević se u ovome *Leksikonu političke ekonomije* potvrđuje kao jedan od naših vodećih politekonomista, koji je stalno na tragu najvrednijih dostignuća marksističke političko-ekonomske znanosti, uporno braneći poziciju radničke klase i njezine historijske interese i godinama se suprotstavljajući različitim nasrtajima na političku ekonomiju kao zasebnu znanost i nastojanjima da se ona pretopi u neku ekonomsku politiku, praktičnu nauku, koja je često izvan osnovnih interesa klase za koju je pisana marksistička politička ekonomija kao kritika građanske ekonomije.

Posredstvom više od četiri tisuće natuknica — u tom pogledu sadržaj drugog izdanja *Leksikona* znatno je proširen u odnosu na prvo izdanje — obrađena su tri osnovna sadržaja vodeće ekonomske i društvene znanosti. Prvo, u njemu su izloženi osnovni pojmovi, kategorije i zakoni političke ekonomije u njihovoj marksističkoj i, svugdje gdje je to potrebno, u građanskoj determinaciji. Drugo, u *Leksikonu* su obrađena zaslužna imena političke ekonomije, koja susrećemo u povijesti ekonomske misli i u suvremenim znanstvenim i praktičnim naporima u razrješavanju problema nacionalnih i svjetske privrede. Treće, sadržaj ovoga *Leksikona* vezan je uz osobna tumačenja kategorija marksističke političke ekonomije, koja su još sporna, ali je u suvremenoj marksističkoj politekonomskoj znanosti uočljiva tendencija njihova tumačenja i interpretiranja s onu stranu Marxovih razmišljanja, te svodenja na goli tehnicizam i ekonomsko-politički instrumentarij praktične ekonomske politike.

U obradi osnovnih pojmova, kategorija i zakona političke ekonomije obuhvaćene su sve bitne kategorije i aparatura koju ta znanost upotrebljava u razotkrivanju zakonitosti suvremenih društvenih kretanja. I poznavaoći političke ekonomije teško će pronaći iole značajniji pojam koji nije obrađen, a od kakve je to vrijednosti za manje upućene korisnike, kojima je *Leksikon* prije svega namijenjen, nije potrebno

posebno isticati. Oni dobivaju sigurno uporište i temeljitu informaciju o sadržajima koji ih interesiraju. Precizna interpretacija otklonit će njihova lutanja, a usvajanjem danih tumačenja bit će na tragu stvarnih učenja sadržanih u djelima klasika.

Obrađujući drugi sadržaj, autor je koristio mnoga imena zaslužna za razvoj političke ekonomije, bilo marksističke, bilo građanske orijentacije. Ostaje, međutim, pitanje zašto u *Leksikonu* nije obrađen nijedan jugoslavenski politekonomist, posebno stoga što je jugoslavenska politekonomska znanost razradom sistema socijalističkog samoupravljanja dala značajan doprinos marksističkoj političkoj ekonomiji, koji je u svakom slučaju znatno veći od, recimo, doprinosa sovjetske politekonomske znanosti koja je još uvijek na dogmatskim pozicijama i »tvrđim« interpretacijama, a čiji su autori u *Leksikonu* obilato zastupljeni. Uvažavamo da se u takvu izboru pojavljuju brojne objektivne i subjektivne poteškoće, ali one ipak ne bi smjele biti preprekom uvrštavanja desetak jugoslavenskih teoretičara, čiji doprinosi u razvoju marksističke političke ekonomije nisu sporni i oko kojih ne bi bilo, za nas karakterističnih, nesporazuma. To ne znači da je Dragičević zaboravio doprinose naše politekonomske teorije; on se samo u razrješavanju dilema pred kojima se našao opredijelio za rješenje koje, čini se, nije povoljnije sa stajališta vrijednosti *Leksikona*. Bolje je, po našem sudu, nečije »doprinose« preskočiti, nego zanemariti cijeli pravac u marksističkoj političkoj ekonomiji, koji je objektivno učinio značajne pomake.

U obradi trećeg sadržaja dana je razrada mnogih pojmova i kategorija marksističke političke ekonomije u obliku malih studija, koje moraju zaintrigirati načinom interpretacije problema. To je, recimo, slučaj s problemima proizvodnog i neproizvodnog rada, koji se u našoj politekonomskoj misli, kao i u nekim graničnim disciplinama, nerijetko pogrešno interpretiran. I danas većina autora pod proizvodnim radom podrazumijeva svaki rad koji stvara do-

hodak, ne vodeći pri tome računa da li je doista riječ o društvenom povećanju dohotka (materijalnog bogatstva društva) ili se stjecanjem dohotka, odnosno njegovom razdiobom, poništavaju već proizvedene vrijednosti. U definiranju proizvodnog i neproizvodnog rada Dragičević polazi od Marxova određenja, sadržana u njegovoj poznatoj raspravi *Teorije viška vrijednosti*. Autor stoga razlikuje stvarno proizvođan i formalno proizvođan rad. Formalno proizvođan rad nema nikakve veze ni s materijalnim sadržajem rada niti sa specifičnom upotrebom vrijednošću ili korisnošću u kojoj se izražava, nego je važno samo ono što donosi svojem nosiocu. Za razliku od takva rada, stvarno proizvođan rad stvara materijalno bogatstvo društva, društveni proizvod i narodni dohodak neke zajednice, što su opipljive makro veličine, unutar kojih se kreću svi oblici potrošnje (proizvodna i neproizvodna potrošnja) i društvo ni za jutu neće biti bogatije primjenom ma kakva oblika raspodjele i dominantnim uvažavanjem formalno proizvodnog rada. U tom pogledu stvarno proizvođan rad jest i formalno proizvođan rad, dok formalno proizvođan rad ne mora biti i stvarno proizvođan rad.

Svako izračunavanje i promatranje spomenutih makroekonomskih agregata sa stajališta formalno proizvodnog rada dovodi do apsurdnih zaključaka, a to se u teoriji socijalističkih privrednih sistema nerijetko čini. Tako se praktično dolazi na pozicije građanske ekonomske teorije, na formalizirano tumačenje iste pozicije u raspodjeli novostvorenih vrijednosti i formalno socijalno izjednačavanje zaposlenih u društvenoj materijalnoj proizvodnji i zaposlenih izvan materijalne proizvodnje.

Pobude za takvu interpretaciju proizvodnog rada u našoj ekonomskoj teoriji nerijetko su u izvjesnome ekonomsko-političkom zastavljanju neproizvodnog rada i, zbog toga, subjektivnom doživljavanju neproizvodnog rada kao manje vrijednog rada za praktične društvene potrebe. Otuda, vjerovatno, počeću i nastojanja da se svaki rad »utr-

pa« u proizvodni rad, što je, naravno, pogrešno, kao što su pogrešne i interpretacije po kojima je neproizvođan rad manje društveno koristan.

Problem korisnosti i neproizvođnosti (proizvođnosti) obuhvaća dva različita pitanja i nije potrebno dokazivati da su neproizvođne aktivnosti društva izvanredno korisne, te da bi usljed zastoja takvih aktivnosti zastala i sama materijalna proizvodnja. Isto je tako poznato da i tipljeno proizvodne aktivnosti mogu biti društveno štetne, što je, primjerice, vidljivo iz mnogih investicijskih promašaja; i one mogu biti gola suprotnost proizvodnji i materijalni balast budućim razdiobama društvenog proizvoda. Zato je šteta što autor u natuknici o proizvodnom radu nije šire obradio pitanje društvene korisnosti i nekorisnosti, jer se ta pitanja u razmatranju društveno proizvodnog i društveno neproizvođnog rada izravno nameću.

U privredno proizvodnom radu, kojega bi trebao obavljati svaki radno sposoban pripadnik društva — dakako, na drugačijim društvenim i materijalnim pretpostavkama od suvremenih — autor *Leksikona* vidi krajnju točku u oslobađanju rada. Za njeđa je proces oslobađanja rada istovremeno i proces uklanjanja historijski uvjetovane otuđenosti proizvođača od sredstava za proizvodnju i proizvoda rada, otuđenosti u aktu proizvodnje, ropske potčinjenosti individuumā društvenoj podjeli rada i ujedno proces formiranja svestrano razvijene ličnosti. Pitanje je, međutim, da li je proces oslobađanja istovremeno i proces razvitka »svake pojedine ljudske snage, koji je samome sebi svrha«. Moguće se suglasiti da je oslobađanje rada proces svestranog razvoja ličnosti, ali teško je vjerovati da je razvoj ljudi na tom historijskom putu svrhovit sam po sebi. U biti, svijet ipak živi u ograničenim mogućnostima i može osiguravati svoju egzistenciju upornim zajedničkim radom, iako u drugačijim društvenim odnosima od onih koji sada vladaju.

Kako je već rečeno, autor izvodi svoje viđenje određenog problema u više

dvadeset godina, pišući o njoj, istupa-jući oštro i polemično, Grbić se i sam natuknica. Na ovom mjestu nije moguće ukazati na sve to. Naposljetku, valja istaknuti da su u drugom izdanju *Leksikona* zahvaćene i sve promjene u organizaciji našega privrednog života, koje su se zbile u razdoblju od prvog do drugog izdanja, te da je terminologija prilagođena novim spoznajama.

Zaključimo: riječ je o doista izuzetnu djelu i neke primjedbe ne mogu umanjiti njegovu osnovnu vrijednost. Bogatstvom sadržaja, načinom interpretacije i drugim vrijednostima *Leksikon* pokriva nesumnjive potrebe širokog kruga korisnika, koji se susreću s problemima što ih obrađuje politička ekonomija i za čija tumačenja u *Leksikonu* mogu naći sigurna uporišta.

Izdavačkom poduzeću »Informator« treba odati priznanje što je u našim, trenutno složenim ekonomskim prilikama, našao snage za ponovno objavljivanje ovoga vrijednog djela, što ga je prikladno opremio i korektno grafički uredio. Šteta što u drugom izdanju *Leksikona* nema indeksa pojmova, kao u prvom izdanju, jer je time donekle umanjena njegova upotrebljivost.

Vlatko Mileta

Recenzija

UDK 330.342.151(497.1):339.091:338.964:
:338.4 + 351.82

Čedo Grbić:

Socijalizam i rad privatnim sredstvima

Radna organizacija za grafičku djelatnost »Zagreb«, Zagreb 1984.

U sklopu biblioteke »Socijalističko samoupravljanje i suvremeni svijet«, sve zapaženijeg izdavača, objavljena je cjelovitu monografiju o radu privatnim sredstvima u socijalizmu, knjigu koja četvrta knjiga, djelo *Socijalizam i rad*

privatnim sredstvima Čede Grbića, istaknutog političara i javnog radnika.

Ta se knjiga potpuno uklapa u profil biblioteke, jer svestrano razmatra i teoriju i praksu odnosa socijalizma prema radu privatnim sredstvima, ne samo u nas, nego i u svim suvremenim socijalističkim sistemima.

Zato se s osobitim zadovoljstvom može konstatirati da smo napokon dobili cjelovitu monografiju o radu privatnim sredstvima u socijalizmu, knjiga koja na teorijskoj, povijesnoj, ideološko-političkoj i sociološko-ekonomskoj razini sistematski i argumentirano obrađuje tu ne samo »tabu« temu, nego i problematiku oko koje su se vodile i vode oštre polemike, koje često mogu poslužiti kao jedan od kriterija diferenciranja i prepoznavanja raznih dogmat-skih, ali i liberalističkih shvaćanja.

Autor knjige istaknuti je političar, ratnik, vojni rukovodilac — narodni heroj, ali u posljednjih dvadesetak godina jedan od vodećih funkcionara, koji se intenzivno bavi i teorijskim pitanjima izgradnje socijalizma, a posebno našega ustavnog sistema i njegove primjene u praksi. Bio je, pored ostalog, i predsjednik Koordinacijske komisije Ustavne komisije SR Hrvatske, dakle rukovodio je izradom amandmana na Ustav SR Hrvatske 1971, izradom novog Ustava 1974. i velikim poslom uskladi-vanja zakonodavstva s novim ustavom; bio je i predstavnik Hrvatske u najužim savezним komisijama u kojima je, zajedno s Kardeljom i relativno malim brojem istaknutih političara i teoretičara, radio na velikoj ustavnoj reformi. I danas, kao sudionik radnih grupa u takozvanoj Kreigerovoj komisiji i savezним savjetima, kao i u raznim tijelima Saveza komunista i Socijalističkog saveza daje značajan doprinos izgradnji i ostvarivanju političkog sistema socijalističkog samopravljanja.

Grbić je neposredno sudjelovao i u obnovi i razvoju zadrugarstva, te i kao predsjednik Zadružnog saveza Hrvatske dao veliki doprinos razvoju rada privatnim sredstvima i njegovu povezivanju s društvenim sektorom. Baveći se intenzivno tom problematikom preko

često nalazio na udaru dogmatskih snaga. (Neke je optužbe vrijeme učinilo naprosto smiješnim poput, na primjer, optužbe kojom je proglašen nosiocem restauracije kapitalizma, jer je svojevremeno argumentirano i oštro ukazivao na neodrživost stavova po kojima dopuštanje seljaku kupovine traktora znači stvaranje uvjeta obnove kapitalizma na selu ili prijedloga da treba zakonom zabraniti iznajmljivanje kreveta u vikendicama turistima. U posljednje je doba autor, pak, napadan kao navodni branitelj agrobiznisa, kao zagovarač mini-farmi, odnosno u cjelini, kao navodni zagovaratelj obnove kapitalizma u nas.) Svaki dobronamjerni čitatelj knjige u kojoj su argumentirano obrazloženi stavovi autora morat će priznati da su takve optužbe ne samo neosnovane, nego da one pokazuju da u nas još ima shvaćanja kako se čistoća komunističkog opredjeljenja, između ostalog, mjeri oštrinom napada na rad privatnim sredstvima, te da je i automatski sumnjiv onaj tko se zalaže za rad privatnim sredstvima. Grbić se oštro, argumentirano i konkretno obračunava s dogmatskom ideologijom, po kojoj je sumnjiv svatko tko više radi i proizvodi, ali i jasno razgraničuje potrebu borbe protiv deformacija i kriminala od borbe protiv sitne robne proizvodnje sredstvima u privatnom vlasništvu, u skladu s ustavnim i pravnim sistemom.

Konkretno navodeći primjere iz naše stvarnosti i pisanja u štampi, Grbić ističe da su neke od tih optužbi teže od onih iz pisma Staljina 1948, te da naši »dogmatičari« traže, na primjer, zabranu dopunskog rada svim zaposlenim u društvenom sektoru, zabranu uzimanja zemlje u zakup itd. Autor piše:

»Zašto sam ovako detaljno navodio ove optužbe boraca protiv 'agrobiznisa'?

Kao prvo, karakteristično je da ova kampanja protiv 'agrobiznisa' ima širu društvenu podršku, pa prema tome postoji opasnost da se ovi stavovi ili dio njih sprovedu u praksi, što bi bilo suprotno stabilizaciji, a po mojem mišljenju i protiv nekih stavova agrarne politike. Prema tome ova kampanja kreira ili utiče na kreiranje određene poli-

tike. Glavni zahtjevi u ovoj kampanji se svode na slijedeće:

— Društvena zemlja se ne smije davati u zakup seljacima a pogotovo ne drugim kategorijama građana,

— društveni sektor ne smije kooperirati sa osobama koje nisu poljoprivrednici.

Prema tonovima u ovoj kampanji ispada da treba natjerati PIK-ove da obrađuju svaku parcelu bez obzira na mogućnost obrade i rentabilnost ili da zemlja ostane neobrađena — ako se ne može uklopiti u ovu vrstu socijalističkih odnosa kako ih borci protiv 'agrobiznisa' utvrđuju.

Očito je da se ideološka osnova za ovu kampanju nalazi u dogmi koja svako privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju proglašava kao opasnost za socijalizam.

Dok se vodio postupak protiv direktora i drugih rukovodećih ljudi koji su zloupotrebjavali društvenu svojinu ili bolje reći krali tu imovinu radi stvaranja dohotka u privatnoj režiji u proizvodnji hrane (onda to opet nije 'biznis' — već krađa) slagao sam se s tim kao što su se slagali i svi drugi građani. Međutim, kada se sumnjičenje i proglašavanje antisocijalističkim pojavama protoglo na veoma široki broj pitanja oko obrade zemlje smatram da se treba suprotstaviti takvim, po mojoj ocjeni štetnim tendencijama.

Inače su naši borci protiv 'agro-biznisa' daleko stroži u svojim zahtjevima nego što su npr. u SSSR-u. Tako se npr. u odluci CK KPSS i sovjetske vlade od 17. siječnja 1981. g. traži da svaka sovjetska obitelj ima vrt i voćnjak, da svi koji to mogu uzgajaju stoku, perad ili kuniće i time sudjeluju u proizvodnji hrane. Apelira se da se sva poduzeća i ustanove trebaju zalagati da njihovi radnici i službenici, gdje god je to moguće, imaju vrtove pa i stoku u okolini svog grada i mjesta pa se među takvim radnicima spominju i takva zanimanja kao što su učitelji, šumari, veterinari, agronomi, liječnici i drugi.«

Ističući da smo zbog djelovanja dogmatičara i dogme zaostali u realizaciji Ustavom utvrđene politike razvoja rada

privatnim sredstvima, Grbić navodi podatke koji pokazuju da su neke državnosocijalističke zemlje u pojedinim pitanjima ispred nas.

»Najdalje i najsmjelije u davanju šansi privatnom sektoru otišli su Mađari:

Krajem 1981. g. rasprodali su privatnicima na licitaciji oko 3000 manjih proizvodnih pogona i ugostiteljskih radnji. Ti su pogoni proizvodili gubitke, a sada su u privatnoj režiji 'oživjeli'. U toku je i nova akcija za dalje jačanje male privrede koju država stimulira i na način da za minimalnu amortizaciju ustupa tvorničke strojeve radnicima koji žele proizvoditi u 'trećoj smjeni' ono što se traži: od dugmeta do pomodne trikotaže i obuće. Također, u proizvodnji hrane Mađari su postigli velike rezultate (izvoze za oko 2 milijarde dolara na Zapad u 1981. g.), a oko jedne trećine hrane proizvode privatnici u raznim oblicima kooperacije.

No ne moramo tražiti uzore i primjere u drugim zemljama. I u našoj zemlji je odnos prema privatnom sektoru zavisen prema stepenu privredne razvijenosti. U Sloveniji, kao najrazvijenijoj Republici, bio je najliberalniji odnos prema privatnom sektoru. Da podsjetim kako se u eri likvidacije privatnog ugostiteljstva u Jugoslaviji u Sloveniji ono uspjelo održati. U Sloveniji su se počele formirati ugovorne organizacije udruženog rada nekoliko godina ranije nego u drugim republikama. Npr. u Crnoj Gori još krajem 1981. g. nije bilo ni jedne ugovorne organizacije udruženog rada. Stanje privatnog zanatstva, ugostiteljstva i prevoznitstva u SRH najslabije stoji upravo u privredno nerazvijenim općinama. Sličan odnos postoji i prema poljoprivrednom zadrugarstvu.»

Knjiga *Socijalizam i rad privatnim sredstvima* nije samo iznimno aktualna i polemična, nego ona, po mom mišljenju, prvi puta u nas na jednom mjestu detaljno razrađuje:

Prvo, stavove Marxa i Engelsa o sitnoj robnoj proizvodnji; *drugo*, poznate Lenjinove stavove, te genezu staljinističkog dogmatiziranja Lenjinovih stavova

u dogmu o nespojivosti socijalizma i rada privatnim sredstvima; *treće*, genezu i izvore djelovanja dogme u našem poslijeratnom razvoju, a osobito različite oblike dogmatskog djelovanja u borbi protiv Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije; *četvrto*, politiku prema radu privatnim sredstvima u svim suvremenim socijalističkim sistemima, kao i politiku zapadnoevropskih komunističkih partija; *Peto*, genezu i glavne etape razvoja rada privatnim sredstvima u Jugoslaviji u cjelini i po pojedinim vrstama djelatnosti; *šesto*, ustavnopravnu osnovu razvoja rada privatnim sredstvima i procese i putove njegova podružljavanja; *sedmo*, uzroke i izvore sektaštva i dogmatizma u nas i potrebu idejne borbe protiv njih; *osmo*, mjere koje je potrebno poduzeti u cilju ostvarivanja zacrtane politike razvoja rada privatnim sredstvima i njegova udruživanja u skladu s dugoročnim programom ekonomske stabilizacije.

Kako je ovako opširnu i argumentiranu knjigu nemoguće ukratko prikazati, želio bih posebno naglasiti da je ova knjiga pokazala i dokazala:

(a) da Marx i Engels nisu u svojim djelima zastupali stav da je u socijalizmu nužno administrativnim sredstvima likvidirati sitne robne proizvođače, smatrajući da je njihovo propadanje prvenstveno stvar razvoja proizvodnih snaga;

(b) da se u Lenjinovim djelima mogu naći stavovi koji se bitno razlikuju od Marxovih i Engelsovih. Autor citira poznati Lenjinov stav »da sitne robne proizvođače treba uništiti, jer oni svojim svakodnevnim običnim, nevidljivim, neuhvatljivim, destruktivnim radom ostvaruju baš one rezultate koji su potrebni buržoaziji, koji restauriraju buržoaziju«. Grbić vrlo opširno i argumentirano dokazuje da su ti stavovi u uvjetima kad su izrečeni bili ispravni, jer se radilo o situaciji »tko će koga«, uvjetima djelovanja kontrarevolucije izvana i iznutra, odnosno da je već u nešto drugačijim uvjetima NEP-a Lenjin odustao od navedenih stavova, koje je kasnije Staljin pretvorio u dogmu što vrijedi za sva vremena i za sve uvjete. Iznimno je značajan teorijski dio knjige u kojem je

autor, na primjeru djelovanja dogme o nespojivosti socijalizma i rada privatnim sredstvima, pokazao i dokazao na koji je način Staljin dogmatizirao i zlo-upotrijebio Lenjinove stavove izrečene i provedene u konkretnim uvjetima.

Grbić, na primjer, konkretno pokazuje da u određenim uvjetima sitna robna proizvodnja može reproducirati kapitalizam, a u nekim ne, te argumentirano pokazuje da u našim uvjetima dosljednija primjera Ustavom i Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije utvrđene politike ne samo da ne ugrožava socijalistički sistem, nego ga i jača.

Razbivši teorijsku osnovu dogme o nespojivosti rada privatnim sredstvima sa socijalizmom, autor se obračunava žestoko, ali i vrlo argumentirano, navodeći brojne primjere, a nekim aktualnim teorijama o navodnom razvoju i obnovi kapitalizma u nas, kao i teorijama koje rad privatnim sredstvima u cjelini tretiraju kao izvor neopravdanoga bogaćenja i produbljanja socijalnih razlika, izvor mita i korupcije, sredstvom kvarenja radničke klase i naroda itd.

Po mišljenju autora, u nas je dogma u svim etapama poslijeratnog razdoblja bila vrlo snažna, tako da nije dopuštala da se, sve do današnjih dana, uspostavi načelo sigurnosti i ravnopravnosti rada privatnim sredstvima. Opširno navodeći i argumentirajući brojne primjere djelovanja dogme u pojedinim etapama razvoja našeg sistema, on piše: »Položaj seljaka i obrtnika u političkom sistemu nije ravnopravan sa položajem radnika u udruženom radu. Tu ima objektivnih i subjektivnih uzroka. Ukazat ću ovdje i na ovom mjestu samo na dvije linije ove neravnopravnosti.

Broj delegata seljaka u Vijeću udruženog rada utvrđuje se 'razmjerno njihovu udjelu u stvaranju društvenog proizvoda' (član 208, stav. 3. Ustav SRH).

Ova ustavna odredba o utvrđivanju broja delegata prema društvenom proizvodu može se smatrati privremenom i prelaznom, a uvedena je zbog toga što je u nizu općina, u vrijeme donošenja Ustava, bila većina poljoprivrednog stanovništva. Drukčiji princip — delegira-

nja prema broju birača, doveo bi do formiranja vijeća udruženog rada u kojoj bi većinu sačinjavali poljoprivrednici, što ne bi odgovaralo stvarnoj ulozi radnika u takvoj općini, s obzirom na činjenicu da je i u nerazvijenim općinama veći procenat društvenog proizvoda iz udruženog rada.

Ipak, danas, s obzirom na smanjenje broja seljaštva ova bi se ustavna odredba mogla napustiti jer je dovela do prenamaglašeno malog učešća seljaka u vijećima udruženog rada. Tako je npr. u VUR-u Sabora od 160 delegata na izborima 1978. g. izabrano 16 poljoprivrednika (na 731.630 individualnih proizvođača), dok je taj broj u izborima 1982. g. smanjen na svega trinaest s obzirom na smanjenje seljačkog učešća u društvenom proizvodu.

Druga krupna neravnopravnost seljaka jeste njihovo simbolično učešće u Savezu komunista. U materijalima za 12. kongres iznijet je podatak da je svega 3,9% seljaka u strukturi članstva SK-a, tako da su u Savezu komunista brojnjija čak i kategorija 'rukovodilaca i funkcionera', da se ne govori o masovnom učešću administrativnog osoblja. Tome treba dodati i podsjetiti da je po popisu stanovništva iz 1981. još uvijek 28,8% poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu. Poznato je koliko je bilo ogromno učešće seljaštva u KP u ratu i u poslijeratnoj izgradnji i obnovi.

Očito je i ovdje dogmatski i sektaški pristup seljaštvu odigrao svoju ulogu. Na svim kongresima se ukazivalo i ukazuje na ovo sektaštvo, ali to ostaje apel i seljaštva je sve manje u SK.

Danas su u našem društvu veoma naglašene ocjene kako birokratsko-tehnokratske strukture usporavaju i nastoje potčiniti samoupravljanje svojim interesima i svojoj moći.

Ovdje treba dodati da tehnobirokratske strukture žele potčiniti i proizvođače koji rade u sitnoj robnoj proizvodnji.

S obzirom da ovi proizvođači relativno samostalno stječu dohodak birokratsko-tehnokratske snage ne mogu olako ovladati s njihovom proizvodnjom,

dohotkom i ponašanjem. Ima povremeno i pojava da ove strukture, kada se nademo u teškim i kritičnim ekonomskim problemima pojačano bacaju krivicu na privatni sektor, da bi skrenuli pažnju radnika sa svojih grešaka i svoje odgovornosti.»

To je samo kratki prikaz nekih interesantnih stavova autora. Ostaju neprikazanim brojni drugi stavovi i shvaćanja, primjerice iz glavnog dijela knjige u kojem je dana izvanredna i dokumentirana analiza seljačkog pitanja u nas u prošlosti i danas, iz analize problematike razvoja zadrugarstva itd.

Knjiga zaslužuje pohvale i priznanja. Najveće je priznanje svakom autoru ipak čitanost knjige, a pogotovo ako ona pokrene rasprave i raščišćavanje brojnih nesporazuma o tim problemima.

Naposlijetku, Grbić nije samo ukazao na brojne probleme o kojima u nas postoje velike razlike u mišljenjima, nego je i dokumentirano i konkretno izložio cjelovitu koncepciju u cilju bržeg i potpunijeg ostvarivanja rada privatnim sredstvima u skladu s Ustavom i Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije. Autor i konkretno razrađuje mjere koje bi trebalo poduzeti u iskorištavanju velikih mogućnosti razvoja rada privatnim sredstvima. Zato ova knjiga dolazi u pravo vrijeme.

Zdravko Tomac

Recenzija

UDK 329 (...—15).15 + 321.74(47)

*R. Dutschke, M. Wilke:
Sovjetski Savez, Solženjicin
i zapadna ljevica*

Globus, Zagreb 1983.

Za ljevicu na Zapadu temeljne se strategijske dileme tradicionalno iskazuju na dvije razine: kao pitanje o vlastitoj sredini (i mogućnostima revolucionarnog djelovanja u njoj), te kao pi-

tanje o realnosti »pozitivnog« modela što ga ona sama zastupa. Ovo drugo pitanje poodavno je već u brojnim diskusijama dovedeno barem u vezu s uspostavljenim socijalističkim modelima, »realnim socijalizmom«. Stoga je pokušaj da se kritički — iz tako zadane perspektive — ocijeni unutrašnja konzistentnost, socijalističnost i primjenjivost »istočnog modela« postao jednim od bitnih pitanja teorijske diskusije na ljevici zapadne Evrope. Ta je diskusija posebice zaoštrena objavljivanjem Solženjicinova *Arhipelaga Gulag*, knjige čiji antikomunizam nije skrio objektivnu problemsku podlogu koju eksploatira, podlogu koja je postala mjerodavnom za sva strategijska pitanja evropske ljevice.

Knjiga o kojoj je ovdje riječ proizlazi iz uvodno skiciranoga teorijskog konteksta, ali predstavlja jedan od značajnih pokušaja da se — s politički lijevih, a teorijski uglavnom marksističkih pozicija — odgovori na atmosferu ideološke hajke nastalu (točnije: zaoštrenu) objavljivanjem Solženjicinove knjige i nizom postupaka Sovjetskog Saveza i drugih zemalja istočnog bloka. Zbog svega toga kritika sovjetskog modela nije iznešena manje oštro, ali zato s dvostrukom oštricom — uperenom i spram antikomunističke kritike istog modela, čak i kada se pozivlje na identične, nesoporne činjenice.

Knjiga okuplja tekstove petnaest autora, uglavnom dobro poznatih marksističkih teoretika, različitih generacija, ali i orijentacija; ima među njima članova komunističkih partija, trockista, emigranata iz istočne Evrope, bivših članova komunističkih partija, istjeranih odande uglavnom zbog odbijanja da prihvate staljiniziranu atmosferu, »izvanparlamentarnih« lijevih radikala, građanskih ljevičara, socijaldemokrata itd. Zadatak pred kojim su se našli nije skrio njihove međusobne razlike; one su, dapače, omogućile njegovo svestrano promišljanje. Tematski je knjiga stoga podijeljena na četiri cjeline: prva je posvećena njemačkoj ljevici i njezinu odnosu spram komunističkog pokreta i socijalističkog bloka. U tom je dijelu dana posebice oštra kritika staljinizirane

pozicije njemačke komunističke partije, s jedne strane, te antikomunističkog korištenja okupacije ČSSR i sličnih poteza za diskreditiranje socijalizma uopće, s druge strane. U ovom se poglavlju posebice ističe opsežan rad Fritza Wilmara, posvećen koegzistenciji i njezinoj socijalističkoj kritici.

Drugi dio razglaba odnos ljevice spram Sovjetskog Saveza. Taj je dio najopsežniji i, za stremjenja izražena ovim zbornikom, teorijski najznačajniji. U tom dijelu nalazi se rasprava češkog publicista Jiříja Pelikána o debatama unutar današnje sovjetske opozicije i »Spiegelova« dugogodišnjeg urednika Fritjofa Meyera o unutrašnjoj opoziciji sovjetskome državnom kapitalizmu u ranijoj fazi sovjetskog razvoja. Druga dva teksta u tom dijelu raspravljaju o razmjerno rijetko analiziranoj temi — klasnoj diferencijaciji u sovjetskom modelu socijalizma. Belgijski komunist Jean-Marie Chauvier razrađuje — dijelom i na temelju vlastita iskustva stečenoga tijekom boravka u SSSR-u — ulogu sindikata u sovjetskom sistemu, a njemački teoretik i negdašnji »voda« studentskog pokreta Bernd Rabehl ispituje mogućnosti nastanka »nove klase« u Sovjetskom Savezu.

Treći dio donosi nekoliko pogleda na diskusiju izazvanu Solženjicinom i tzv. disidentskim valom sredinom sedamdesetih godina, nastojeći prokazati klasne pretpostavke ne samo povoda (tj. stalnog produciranja disidentskih slučajeva), nego i načina reakcije na to u zapadnim sredinama. U tom se dijelu ističe veoma oštro intoniran kritički tekst poznatog ekonomista Ernsta Mandela koji pokazuje poteškoće ne samo »renoviranog staljinizma« u nizu istočnih sredina, a posebice u SSSR-u, nego i načelnu inkonzekventnost moralizirajućih kritika sa Zapada. Dva veoma zanimljiva tek-

sta objavljuje u istom dijelu u nas već poznati historičar Roy Medvedev, od kojih je posebice važna njegova kritika glasovitog Solženjicina otvorenog pisma sovjetskom rukovodstvu. Kao dodatak tiskana je kritika austrijskog filozofa Franza Mareka, usmjerena na stajališta Solženjicina i Medvedeva.

Četvrti dio ispunjuje obuhvatna analiza Rudija Dutschkea, posvećena konstituciji suvremenog »realnog socijalizma«, a posebice analizi klasne borbe u socijalističkim zemljama na primjeru ustanka u DR Njemačkoj 17. lipnja 1953. godine.

Riječ je, ukratko, o teorijski, ali i politički, veoma zanimljivoj i pošteno pripremljenoj knjizi. Za našeg čitatelja ona, možda, inzistira i na svezama koje su poodavno gotovo općepoznate, ali donosi i niz analiza — čak štoviše: činjenica — koje u Jugoslaviji ne samo da nisu bile analizirane, nego ni spominjane. U knjizi se nalaze dijelovi koji zaslužuju ozbiljnu teorijsku (pa i faktografsku) kritiku, nedostaje joj diferenciranje u katkad olako sumativno spominjanom »socijalističkom svijetu«, odviše je — s obzirom na izdavače i urednike posve razumljivo — koncentrirana na njemačke aspekte recepcije i kritike izobličena suvremenog socijalizma, dio koji je posvećen Solženjicinu nosi (pored značajnih principijelnih uvida) biljege (dijelom prošle) specifične situacije o kojoj je već bilo riječi, no bez obzira na to: objavljivanje ove knjige u našoj je situaciji dobro došlo. To tim više što je teorijska kritika sovjetskog modela kod nas najčešće ostavljena u naznakama ili, pak, neposredovano vezivana uz jugoslavenski sukob sa Staljinom. Knjiga o kojoj je riječ pokazuje, uz spomenute propuste, daleko širi kontekst.

Zarko Puhovski

Recenzija

UDK 355/359 (100) (03)

John Keagan: *World Armies*

Macmillan Publishers,
London 1984.

U suvremenim međunarodnim tokovima vojna sila postala je nerazdvojni dio analize strategijskog karaktera, a splet vojnih, političkih, ekonomskih i ideoloških pokazatelja prožimlje se kroz svaku ozbiljniju studiju međunarodnog karaktera. Bez obzira da li se radi o vojnopoličkim savezima, supersilama, visokorazvijenim industrijskim zemljama ili pak o zemljama u razvoju, logikom unutrašnjeg i vanjskog kretanja vojna je sila izborila značajno mjesto. Stoga je razumljivo da se i sve veći broj analitičara međunarodnih odnosa upušta u detaljna istraživanja vojne sile, njezine organizacije, moći, upotrebljivosti ili pak pouzdanosti, kako bi posredstvom toga, numerički najvidljivijeg, oblika državne suverenosti bilo moguće izvesti i znatno opsežnije političke zaključke.

U danas već golemoj literaturi koja tretira vojnu silu opsežni priručnik Johna Keagana *World Armies* zauzima posebno mjesto. Za razliku od godišnjaka instituta (London, Stockholm) koji pažljivo bilježe svaki pomak u vojnim snagama širom svijeta, Keaganov priručnik, sada već u drugom izdanju, nastoji pružiti podatke koji će imati trajniju vrijednost, te će i upotrebna vrijednost priručnika biti dulja.

Dajući, koliko god je to moguće, najsvježije podatke o naoružanju i brojnom stanju, John Keagan je ipak shvatio da postoje i neke druge značajke koje determiniraju položaj pojedine vojne sile u političkom sistemu, te u svome djelu poklanja pažnju upravo tim širim društvenopolitičkim pokazateljima koji djeluju na položaj pojedine armije. Uz

povijesno-političke naznake razvoja pojedine zemlje, dani su i podaci o ekonomskoj snazi pojedine države, zatim o vezi između vojske i političke vlasti, organizacijskoj strukturi, naoružanju i vojnoj opremi, situacijama u kojima je vojna sila bila upotrebljavana, a zatim slijede poučci koji se mogu izvući o njezinoj odanosti političkoj vlasti.

Takvom metodom analize John Keagan, koji je inače profesor na Kraljevskoj vojnoj akademiji u Sandhurstu, stvorio je djelo jedinstvena karaktera i bez premca u svjetskoj literaturi. Kao vojnik koji veoma dobro poznaje armiju, sigurno je nastojao zaobići zamke u koje upadaju brojni pisci s područja vojne tematike, pa i sastavljajući godišnjaka. Naime, fascinirani obiljem podataka o ljudstvu, naoružanju, vojnim bazama i armijama, oni kao da sasvim zaboravljaju da su armije ideološke, povijesne, društvene i političke institucije specifičnih organizacija koje, ma koliko bile slične, ipak ostavljaju dovoljno prostora za sagledavanje vlastitog i specifičnog. Postavljajući armije u društveni kontekst, analizirajući vezu između politike i vojske, unutrašnje i vanjske činioce koji utječu na političko postavljanje pojedine zemlje u određivanju njezine ukupne političke strategije, britanski je autor, zajedno sa svojim suradnicima, dao pregled položaja armija u nacionalnim i međunarodnim uvjetima.

Ti tzv. portreti armija dani su gotovo identičnom metodologijom kojom se nastojala prikazati osnovna povijesno-politička pozadina svake armije, politički sadržaj i orijentacija, vojna snaga, vojni budžet, vrijednost domaće nacionalne vojne industrije, međunarodna uloga, unutrašnja sigurnost, društvena uloga, vojne operacije iz nedavne prošlosti, organizacija i budući trendovi. Već iz te naznake vidljivo je da je riječ o sveobuhvatnome enciklopedijskom pristupu, koji treba da približi čitatelju vojne snage supersila, kao i onih u Sao Tome ili pak u Tongi. Čak 147 zemalja, odnosno nacionalnih armija našlo je svoje mjesto u ovom djelu, koje na gotovo se-

dam stotina stranica velikog formata pokušava prikazati svijet vojne sile i buduće tokove njezina razvoja.

Prvo izdanje Keaganova priručnika objavljeno je 1979. godine i naišlo je na izvanredno povoljne ocjene i prikaze kod svih onih koji se bave vojnim pitanjima. Novinari su bili oduševljeni preciznošću i obiljem podataka, vojnici su dobili na jednom mjestu pregled svih armija (prijateljskih i neprijateljskih), a akademski krugovi su uz redovne godišnjake i studije vojnih balansa, dobili djelo koje im je dalo dublji uvid u vojnu organizaciju i mogućnost vršenja komparativnih analiza.

U sadašnjem izdanju posebno su uzeta u obzir neka krizna područja (južni Atlantik, Gulf, Bliski istok, Afganistan), a autor je posvetio više prostora opisu armija tih dijelova svijeta, kao i djelovanju vanjskih snaga. Pregled je, istodobno, opremljen i nizom ilustracija oružja i vojne opreme, a posebno su

vrijedne geografske karte pojedinih područja najveće vojne koncentracije ili regionalnih kriza.

Sve to čini od ovog pregleda veoma korisno pomagalo, koje u velikoj mjeri olakšava razumijevanje vojne sile u suvremenom svijetu i, istodobno, otvara mogućnosti korištenja za različite namjene.

Ipak, valja napomenuti da jedinstvena metodologija prezentiranja pojedinih armija, koja je maksimalno poštovana, nije osigurala i jedinstven prikaz svih armija. S obzirom da je riječ o skupini istraživača vidljive su razlike u njihovim pristupima, što se posebno ogleda u nedostacima novijih podataka za pojedine armije ili pak u prejednostavnu definiranju određenih političkih situacija. No, unatoč tome, Keaganove *Armije svijeta* ostaju kao priručnik bez konkurencije za sve one koji se bave vojnim i političkim pitanjima suvremenog svijeta.

Radovan Vukadinović

Od ovog broja časopis **Politička misao** samostalno izdaje Fakultet političkih nauka u Zagrebu. Dosadašnjem suizdavaču, Centru kulturnih djelatnosti u Zagrebu, zahvaljujemo se na višegodišnjoj suradnji. Također, od ovog broja, časopis uređuje nova redakcija, te se zahvaljujemo i bivšem uredništvu i, posebice, glavnom i odgovornom uredniku Radovanu Vukadinoviću na radu i angažiranju u časopisu. Novu redakciju, kao i Savjet časopisa, izabralo je Znanstveno-nastavno vijeće Fakulteta političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu.